

Szóbeszéd vagy történelem?

Az oral history értelmezési lehetőségei

„Hogyan lesz a tárgyból szó, mi az a mód, ahogyan a tény, az emóció, a gondolat, a jelenség tudatunkban jellé válik? [...] Tény és tény között a szó az út? [...]. Tény és szó között pedig határozottan nagyobb a távolság, mint az atom és a bolygórendszerek között. Hiszen ez csak méretkülönbség, az meg dimenzióváltás (határátlépés, közezcseré stb.) test és fogalom között.”

Nemes Nagy Ágnes (1989: 47)

A Kádár-korszak többek között bizonyos történelmi események, momentumok tabusításáról, a nyilvános szóbeszédben való mellőzéséről, az egyéni emlékezet elfojtásáról, kibeszéletlenségéről és a traumák feldolgozatlanságáról szólt. A rendszerváltás és az azt megelőző évtized addig szokatlan, „alternatív történelmi forrásai” – mint például a történelmi dokumentumfilmek, a Fekete Doboz felvételei, az Oral History Archívum megalakulása, a Történelmi Interjúk Tárának első videointerjúi is – jelentősen hozzájárultak a múlttól való közös gondolkodás, emlékezés, a múltfeltárás folyamatának megindulásához, amely a rendszerváltást követően folytatódott és felerősödött. Mivel a nyilvánosság számára – kivéve egy szűk szakmai közösséget – még a rendszerváltás után is zömmel zároltak és ismeretlenek maradtak az 1945 után keletkezett levéltári dokumentumok, ezért az érdeklődés középpontjába egyre hangsúlyosabban a szóbeli elbeszélések kerültek. A szóbeli történelmi forrásokat használó kutatók köre a mai napig is folyamatosan bővül: élénk szakmai viták, megbeszélések, fórumok, tanulmányok foglalkoznak az *oral history* tudományos alkalmazhatósági területeivel, módszertanával, reprezentativitásával, megbízhatóságával, valóságűségével és emlékezetstruktúráival.

Magyarországon is sokan, sokféleképpen használták és használják ezt a fogalmat. Kozák Gyula az 1956-os Intézet keretén belül működő Oral History Archívum kapcsán úgy vélte, hogy az archívum számára készült interjúk célja nem szűkíthető csupán „történelmi forráskiégészítésre”. Ezért minden esetben az oral history és a life story (autobiográfia) műfajának együttes alkalmazására törekedtek, vagyis oral history interjúikban az interjúalanyok teljes személyiségét kívánták megjeleníteni (Kozák 1995: 74–82). Kanyó Tamás többek között arra hívja fel a figyelmet az 1956-ban Svájcba emigrált magyarokról készített komplex vizsgálat eredményeinek összegzésekor, hogy az elbeszélések, az oral history szövegek az elbeszélők

önazonosság-tudatát is tartalmazzák. Ezáltal a létrejött szövegek az elbeszélők identitásának megmutatására is alkalmasak lehetnek (Kanyó 2002). Kovács András szerint az oral history elbeszélte életrajzokat, szóbeli beszámolókat jelent bizonyos élethelyzetekről, nem feladata az egyszeri, fontos történelmi események tényszerű lefolyásának felderítése. A különféle módszerrel gyűjtött elbeszélte történetek forrásként való használata gyakori: a szociálintropológia, a társadalomtörténet, az etnometodológia, a pszichológia és a fenomenológiai szociológia is alkalmazza. Kovács meggyőződése, hogy az oral history művelőinek hinniük kell abban, hogy a szóbeli elbeszélések megbízhatatlansága nem vezethető vissza csupán a „felejtés” tényezőjére. A visszaemlékezések nem zsurgoríthatóak a „dolgok lényegiségére”, hanem mindvégig erősen megőrzik az egyéni életútból következő individuális különbözőségeket, jellegüket (Kovács 1992).

Egy másik elképzelés szerint az oral history értelmezhető történelmi kutatási területként, melynek modern értelemben vett alkalmazása új keletű, a magnetofon elterjedésével azonos idejű, ugyanakkor nem elhanyagolható tényező, hogy az elbeszélte, szavakkal megjelenített történelem feljegyzése és felhasználása igen nagy múltra tekint vissza: a történelem kezdetéig, az első történelmi emlékek megszületéséig – jegyzi meg tanulmányában Vértési Lázár (2004).

A felvidéki Fórum Kisebbségkutató Intézet Oral History programjának eredményeként született publikációk oral history meghatározása egyfelől elismeri, hogy az oral history módszerével készített interjúk szubjektívek, másfelől viszont a tényleges történések rekonstruálására használja fel a keletkezett interjúkat, összevetve azokat az „objektív ismeretanyaggal” (Sándor 2001).

Az előbbi néhány példából érzékelhetővé válik, milyen sokféle értelmezési lehetőséget, kutatási módszertant, következtetési irányvonalat rejt magában az oral history fogalma. Az eltérő értelmezési alternatívák között talán két főbb irány látszik kirajzolódni: az oral history mint forrás- és dokumentumtípus, szemléletmód, illetve az oral history mint konkrét, alaposan meghatározott és behatárolt kutatási, interjúkészítési módszer.

Az első megközelítésben az oral history a személyes dokumentumok, a naplók, a memoárok és az élőszóban elmondott személyes történetek, beszámolók összességén alapul (Gyáni 2000: 128–144). Olyan forrásokon, amelyek az egyéni emlékezők, a történelem „szemtanúinak” személyes élményanyagát tartalmazzák. A különböző módszerekkel létrehozott források – a forrástípus sajátosságaiból eredendően – természetesen szubjektívek, bizonyos értelemben elfogultak, minden emlékezőre az abban az adott szituációban jellemző egyszeri és megismételhetetlen természetűek. Jellegükből következően kevésbé, vagy egyáltalán nem alkalmasak az „igazság” rekonstruálására,¹ sokkal inkább a tudományos szemléletmódban sokáig háttérben lévő egyén, cselekvő szubjektum életpályájának megismerésére, a mindennapi élet egyéni dimenzióinak felfejtése során megmutató mentalitástörténelmi, társadalomtörténelmi korrajz árnyalására, beállítódások, cselekvési irányok, lehetőségek és gondolkodási sémák megmutatására hivatott. Természetesen attól függően, hogy melyik tudományág használja a szóbeli történelmi forrásokat, más és más módszerrel és hangsúlyokkal történhet

---

1 Kérdés persze, hogy az itt nem említett egyéb történelmi dokumentumok mennyiben képesek megfelelni az objektivitásnak, az igazság rekonstruálhatósága ideáltipikus kritériumának. Hiszen elképzelhető, hogy csak rész- és párhuzamos igazságok léteznek. Carr szerint a történelmi tények nem lehetnek teljesen objektívek, hiszen azután válhatnak történelmi tényekké, hogy a történész jelentőséggel ruházza fel őket. Ha egyáltalán van valamilyen objektivitás a történelemben, akkor az a tény és értelmezés, a múlt, jelen és jövő közötti viszonyban kereshető (Carr 1993: 105–126).

a megismerés a forrás létrehozásától vagy feltárásától a felhasználásig: terepmunkával, résztvevő megfigyeléssel, interjúval (életút-, élettörténeti, mély-, audiovizuális stb.), illetve forrás-elemzéssel.

Mindegyik tudományági alkalmazás tekintetében (történelem, szociológia, antropológia, néprajz, pszichológia, irodalom, nyelvészet) elmondható, hogy a szóbeli történeti források a hagyományos értelemben vett írásos dokumentumokhoz képest másfajta szempontokat adhatnak a megismeréshez: egyszerre láttathatják az egyént, mint individuumot, és az egyén helyét, szerepét, reakcióit a társadalomban.

Az oral history másik megközelítési módja – az oral history mint módszer – az előzőekhez képest leszűkíti a fogalom értelmezési tartományát, és azt egyszerűen egy bizonyos interjúzási technikára redukálja. E felfogás egyik alappillére Thompson mára klasszikussá vált *The voice of the past. Oral history* (1988) című munkája, mely alapos módszertani összefoglalást tartalmaz többek között az interjú létrehozásának körülményeiről, felhasználásának lehetőségeiről és az emlékezés folyamatáról is. Eszerint az oral history technikájával készülő interjú esetében egy viszonylag szabad folyású életútinterjú létrehozása a feladat, amely az interjúkészítőtől az adott témával és a megkérdezendő személlyel kapcsolatos alapos háttértudást kíván meg. Az ilyen technikával készített interjúnak sarkalatos pontja, hogy az interjúkészítő háttértudásából adódóan konkrét kérdéskörökre keresi a választ, célja az „információhiány” kielégítése, továbbá az úgynevezett szociológiai „kemény változók” mentén történő azonosítás. A megkérdezett életút elbeszélése tulajdonképpen az interjúkészítő előzetes feltételezéseinek megerősítésére vagy cáfolására szolgál. Ilyen értelemben nemcsak az interjúszöveg, hanem az interjúkészítő is állandó kontrollfunkcióval rendelkezik, direkt kérdéseivel irányítja az életút elbeszéléseinek minőségét, az elbeszélés szerkesztőjévé válik. Fontos elvárás ugyanakkor az oral history módszerével készített interjúval szemben, hogy szubjektív, személyes elbeszélés szülessen belőle (Thompson 1988: 196–216).

Természetesen, mint minden interjúzási technika esetében, ahány interjúkészítő, ahány tudományos műhely, annyiféle értelmezési lehetőség, alkalmazási szabályrendszer működik. Mindezek mellett elgondolkodtat az interjúzási technika kettős célkitűzése: felvállalja a szubjektivitásnak, az egyéni történetészövésnek, strukturálásnak a jelentőségét és kivételes voltát, mégsem hagyja – csak bizonyos korlátok között – kibontakoztatni azt. Mintha végig szorongatná egy kettős megfelelési vágy: a történeti hitelességre törő információszerzés igénye, és az események mögé látásnak, a szubjektív én megismerésének és feltárulkozásának igénye. E két megfelelési szféra azonban egy ponton túl összeegyeztethetetlen és egymást kizáró is lehet...

Az itt következő összeállításban az oral history fogalmán az előző, tágabb értelemben vett szóbeli történeti forrást, kutatási területet értjük: a szóbeli történelmet, az elbeszélt történelmet, a szubjektív történelmet, illetve a személyes történelmet jelöljük vele. Nyilvánvaló, hogy ebben az értelmezési keretben is felmerülnek a szóbeli történelmi forrásokkal foglalkozók örök dilemmái, eltérő megoldási stratégiái, illetve különböző gondolati irányai.

Mire használható a létrejött szubjektív szövegforrás? Mit tudhatunk meg általa? Mennyire „megbízható” ez a forrástípus? Önálló, vagy kiegészítő forrásként alkalmazható-e? Megosztható-e, illetve, ha igen, milyen mértékben osztható meg e szubjektív szöveg/forrás a nyilvánossággal, tekintettel a személyes adatok védelmére, bizonyos szóbeli források intim voltára? Hogyan történjen az interjú felvétele, dokumentálása, illetve lejegyzése? A létrejött szöveg valóság vagy fikció? Milyen tényezők befolyásolják az emlékezőt? Hogyan működik

az emlékezet? Egyéni vagy kollektív természetű-e az emlékezet? Milyen az emlékezés folyamata? Konstrukció vagy rekonstrukció-e az emlékezés? Ilyen és hasonló kérdések minden kutatóban felmerülnek, aki felhasználja e forrástípust.

Mindazonáltal a különbözőségek mellett feltétlenül érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy e kutatási terület a különböző társadalomtudományok között egyfajta hídként, átjárási lehetőségként, közös alkalmazási módként is funkcionálhat az egyéni jelleg megőrzése mellett. Teret engedhet a többnézőpontúságnak, az értelmezések sokszínűségének és a tapasztalatok összevetésének, ezáltal a megismerés egyre szélesedő folyamatának.

Az itt közölt írásokban ezt a sokszínűséget, értelmezési gazdagságot és interdiszciplinaritást szerettük volna megmutatni. A blokk három részből áll: a körkérdésünkre adott válaszokból, három – szóbeli forrásokat használó – tanulmányból és egy ajánló bibliográfiából.

A körkérdésben arra kerestünk választ, hogy a megkérdezettek miben látják a szóbeli történeti források jelentőségét saját kutatásaik tükrében.² Válaszadóknak olyan kutatókat, szakembereket kértünk fel, akik munkájuk során valamilyen módon foglalkoznak az „elbeszélte történelem” elméletével és/vagy gyakorlatával. A szerkesztésnél fontosnak tartottuk, hogy a válaszok szubjektivitását és a hozzászólások egyediségét, a szövegek belső egységét megőrizzük. Ezúton is köszönjük azoknak, akik válaszoltak megkeresésünkre, és szakmai nézeteiket, szempontjaikat megosztották a *Replika* olvasóival, ezzel segítve újra átgondolni e kutatási terület egyes alternatíváit. Bízunk benne, hogy a hozzászólások mindannyiunknak új lendületet, további szempontokat adhatnak az eltérő megismerési utak, értékrendszerek, módszertani elágazások felvillantásával.

A tanulmányok három különböző témában, három gyökeresen eltérő elemzési módszer segítségével készültek. Mindegyik esetben interjúk szolgálnak az elemzés alapjául: az első két írásban élettörténeti interjúk, a harmadikban pedig történelmi dokumentumfilmek.

Pulay Gergő tanulmányában egy olyan férfi életútjának felfejtésére vállalkozik, aki az Államvédelmi Hatóságnál kezdte pályafutását. Az interjúalany biográfiai adatainak és élettörténeti elbeszélésének elemzéséből egyszerre kaphatunk képet a Rákosi- és Kádár-korszak egyik lehetséges tipikus „ávós karrierjéről”, és láthatjuk kibontakozni az elbeszélő szubjektum identitását. Tekintettel arra, hogy a mai napig felderítetlenek azok a kritériumok és irányelvek, amelyek alapján az Államvédelmi Hatóság és elődszervezete kiválasztotta a maga embezeit, különösen fontos, hogy az ilyen típusú források segítségével is megismerjük, kik voltak ennek a szervezetnek a tagjai: milyen családközből érkeztek (szociokulturális státusz, mentalitás, traumák), milyen iskolai végzettséggel rendelkeztek, milyen képzésben részesültek, mit kaptak cserébe a szolgálatért, hogyan alakult a sorsuk 1956 után a munka és a magánélet területén. E tanulmányban feltárul előttünk egy emlékező, aki a jelenből visszatekintve valamilyen módon koherens történeté rendezve egy elmondható és „vállalható” személyes történelmet beszél el a maga néhol naiv, néhol körmönfont, helyenként fölényes módján.

Deme János, Kovai Melinda és Zombory Máté tanulmánya más aspektusból közelíti a migráns élettörténeti interjúk elemzéséhez. A szerzők az 1980-as évek második felében, 1990-es évek elején Berlinbe vándorolt magyarokat kerestek meg a határátlépés témája kapcsán, és készítettek velük élettörténeti interjúkat. Diszkurzív elemzésükben arra tesznek kísérletet, hogy bemutassák, mennyire relatívak és mennyire eltérő eszközökként jelennek

---

2 A feltett kérdés így szólt: „Ön miben látja a szóbeli történeti források jelentőségét saját kutatásainak tükrében?”

meg az elbeszélők szövegeiben a sokat emlegetett történelmi események és folyamatok, mint például a szocializmus, a rendszerváltás, a berlini fal leomlása, valamint Nyugat- és Kelet-Berlin viszonylata. Arra keresik a választ, hogy milyen viszonyban lehet egymással az én és a történelem, illetve hogy milyen szerepe van a történelem elbeszélésének az önazonosság felépítésében. Habár az interjúkészítési módszer az előző írásával azonos, az elemzési mód különbözősége plasztikusan mutatja az oral historyban rejlő értelmezési gazdagságot. Ebben az esetben a hangsúly a jelenen, az „éppen most” identitásstratégiáján van, a kiindulópont kizárólag a létrejött szöveg a szokásos történelmi referenciák nélkül. A történelem a szerzők szerint nem alap az identitás kibontakozásához, hanem olyan aktív szereplő, mellyel az egyén kapcsolatba lépve és egymást kölcsönösen alakítva személyes viszonyt hoz létre.

Czirják Pál a szóbeli történelmi források egy különleges típusát, a dokumentumfilmeket vizsgálja tanulmányában. Arra keresi a választ, hogy milyen viszony van a történelem és a dokumentumfilm között: mennyiben jelent történelmi forrást, illetve műalkotást a létrejött film, dokumentálja-e a történelmet, illetve, hogy a történelmet dokumentálja-e a filmrendező. Bemutatja továbbá, hogy a film, a mozgókép mint totális művészet, milyen más, semmilyen egyéb forrásban nem megtapasztalható jelenségeket képes ábrázolni. Ember Judit *Pócspetrije*, a Gulyás testvérek *Törvénytértés nélkül* című munkája, valamint Gyarmathy Livia és Böszörményi Géza *Recsk*-filmje egyaránt a Rákosi-diktatúra kiépülésének és működésének időszakát feldolgozó történelmi dokumentumfilmek. Mindhárom film az 1980-as években készült, alappilléruket az egykori résztvevőkkel készített interjúk adják. A dokumentumfilmek esztétikai elemzése mellett érdemes megfigyelni, hogy milyen hasonlóságok és különbözőségek mutatkoznak az elemzésben – többek között a szubjektivitással, az alkotó és az alkotás egymásra hatásával, illetve a dokumentumfilm készítésének céljával kapcsolatban – az oral history többi tudományos alkalmazási területével összevetve.

Lezárásaként ajánló bibliográfiát állítottunk össze – a teljesség igénye nélkül. Célunk, hogy olvasóink kedvükre válogathassanak a szóbeli történelmi forrásokat használó különböző tudományterületek magyar nyelvű szakirodalmi között. Ebben az esetben is tágan értelmeztük az oral history kutatási területének kereteit, és ide soroltuk azokat az irodalmakat is, amelyek a történelemelmélet, az emlékezés és a filozófia tárgykörébe tartoznak. (Bibliográfiánk inkább a szóbeli történelmi források módszertanára és elemzésére koncentrált, ezért oral history forrásközlésre szorítózkodó kiadványokat nem sorol fel.)

Hivatkozott irodalom

- Carr, E. H. (1993): A történelem mint haladás. In uő: *Mi a történelem?* Budapest: Századvég Kiadó.
- Gyáni Gábor (2000): Emlékezés és oral history. In *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág.
- Kanyó Tamás (2002): 56-os menekültek Svájcban. In *Emigráció és identitás. 56-os magyar menekültek Svájcban*. Kanyó Tamás (szerk.). Budapest: L'Harmattan–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Kovács András (1992): Szórol szóra. Az oral history és a történelmi igazság. *BUKSZ* (4)1: 88–94.
- Kozák Gyula (1995): Az Oral History Archívumról. In *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Valuch Tibor (szerk.). Budapest: Osiris Kiadó–1956-os Intézet.
- Nemes Nagy Ágnes (1989): *Szó és szótlanság*. Budapest: Magvető.
- Sándor Eleonóra (2001): Elbeszélte történelem – A rendszerváltás éve: Janics Kálmán. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2: 167–176.
- Thompson, Paul (1988): *The interview, The voice of the past. Oral history*. Oxford: Oxford University Press.
- Vértési Lázár (2004): Oral history. A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. *Aetas* (19)1: 158–173.

Megjelent az **Aetas** történettudományi folyóirat
2007. évi 2. száma:

Írott orális történelem

LÉNÁRT ANDRÁS

„Történetgyűjtés” – Oral history archívumok Magyarországon

BAKÓ BOGLÁRKA

„...Mebántam, és az Úristen azt tudja, és megbocsátja nekem...”

S. története egy dél-erdélyi falu új vallási mozgalmáról

SZOKOL RÉKA

„És ha rikoltanék, ki hallaná meg?”

Petrás Mária életútja Diószéntől Budapestig

ISPÁN ÁGOTA LÍDIA

Arisztokrata családok életmódja, életstratégiája 1945 után

TÓTH ESZTER ZSÓFIA

„Mindenki ... úgy ment oda, hogy ez a világcsúcs”

Munkásnö országgyűlési képviselők megéléstörténetei a szocialista
időszakról

KÖVÉR GYÖRGY

Önéletrajzi hamisítvány, avagy csalóka emlékezet

Scharf Móric önéletrírása

Bemutatjuk IEDA OSAMU japán Kelet-Európa kutatót

A folyóirat előfizethető vagy egy szám megrendelhető
a szerkesztőség címén:

Aetas Könyv- és Lapkiadó Egyesület

Tóth Hajnalka szerkesztőségi titkár

6701 Szeged, Pf. 1179

e-mail: aetas@mail.u-szeged.hu

telefon:06-62-313-221